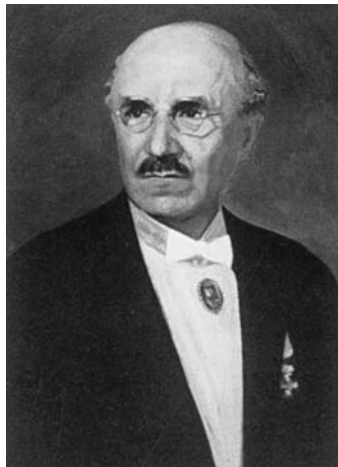

1927 - 1949

Η ζωή του ως φοιτητή και βοηθού

Το φθινόπωρο του 1927 εγγράφεται στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών άνευ εξετάσεων⁴³, μάλιστα “εξήλθε πρώτος του Γυμνασίου”⁴⁴. Εργαζόμενος παράλληλα παρακολουθεί τα μαθήματα της Σχολής μετά περισσής προσοχής και επιμελείας και αποτελεί τον πρώτο σε επιδόσεις φοιτητή σε κάθε ακαδημαϊκό έτος. Επιδεικνύει όμως ιδιαίτερη έφεση στο μάθημα της Ανατομικής όπου καθηγητής της αντίστοιχης έδρας υπήρξε μία εξέχουσα προσωπικότητα, ο αείμνηστος Γεώργιος Σκλαβούνος. Η “δυνατότητα” που παρέχει σ’ έναν αριστούχο φοιτητή το μάθημα της Ανατομικής προς διάκριση, καθώς μπορεί κανείς να ασχοληθεί με την παρασκευή των πτωμάτων δεν αφέθηκε ανεκμετάλλευτη. Πολύ περισσότερο όταν η “Περιγραφική Ανατομική” απαιτεί μία περιγραφική – ρητορική δεινότητα που κατείχε ο Α. Σάββας, καθώς ήταν κοινωνός της κλασικής ελληνικής παιδείας, αλλά και γλωσσομάθης. Πρέπει, όμως, να σαγηνεύτηκε και από τον δυνατό και μεστό επιστημονικό λόγο του αυστηρού δασκάλου του, του καθηγητή Γ. Σκλαβούνου που τον εκτιμούσε βαθύτατα⁴⁵ (Εικ. 15).

Ο Α. Σάββας θα παραμένει ατελείωτες ώρες στην αίθουσα των ανα-

Εικ. 15. Ο αείμνηστος Καθηγητής Ανατομικής Γ. Σκλαβούνος.

43. Προσωπική επικοινωνία με ιατρό κ. Νέδα Βουτσά.

44. “Εισηγητική Έκθεση περί της επί υφηγοσίας υποψηφιότητας ...”, ό.π.

45. Όπως αναφέρει ο Π.Α. Σάββας, ο πατέρας του καταφερόταν πάντοτε με τα καλύτερα λόγια για τον αείμνηστο δάσκαλό του. Άλλωστε, αργότερα όταν ο Α. Σάββας θα γίνει καθηγητής θα έχει πάντοτε πάνω από το γραφείο του, την εικόνα του δασκάλου του Γ. Σκλαβούνου. Ο διαπρεπής ιατρός κ. Σ. Πολυζωίδης, που είχε τον Α. Σάββα ως βοηθό-δάσκαλο το διάστημα 1928 – 1929 αναφέρει ότι το ύφος και ο τρόπος διδασκαλίας του θύμιζε αρκετά το λακωνικό και πυκνό σε περιεχόμενο λόγο του καθηγητή Γ. Σκλαβούνου.

Εικ. 16. Ο Σάββας φοιτητής στην Αθήνα με πιθανώς συγγενικά πρόσωπα γύρω στο 1930 (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

τομών, απασχολούμενος μέχρι τα βαθιά μεσάνυχτα με την παρασκευή των πτωμάτων (Εικ. 16). Η “ανταμοιβή” του για την κοπιώδη αυτή εργασία δεν άργησε να έρθει και όταν ήταν ήδη τρίτοετής φοιτητής Ιατρικής διορίστηκε ως βοηθός του Ανατομείου “επί μισθώ γραφέως β’ τάξεως” στις 9 Νοεμβρίου του 1929⁴⁶. Ήταν τόσο δύσκολες οι συνθήκες φοίτησης και γενικότερα διαβίωσης του Α. Σάββα, που ο καθηγητής της Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Κ. Ηλιάκης δεν θα διστάσει να αναφέρει τα ακόλουθα: “Παρακολουθήσας εκ του πλησίον τον υποψήφιο είμαι εις θέσιν να γνωρίζω υπό ποίας δυσκόλους συνθήκας επεράτωσε τας σπουδάς του και εις ποίας και πόσας στερήσεις υπεβλήθη χάριν της μορφώσεώς του. Προς τιμήν του υποψηφίου ας μοι επιτραπή και λεπτομερείας τινάς της εξελίξεως και ανόδου αυτού να αναφέρω, λίαν χαρακτηριστικός του ζήλου, της εξαιρετικής αυτού δραστηριότητος και των αόκνων προσπαθειών του διά την επιτυχίαν ακριβώς του ιδανικού του, να αναλωθή δηλαδή χάριν της Επιστήμης.

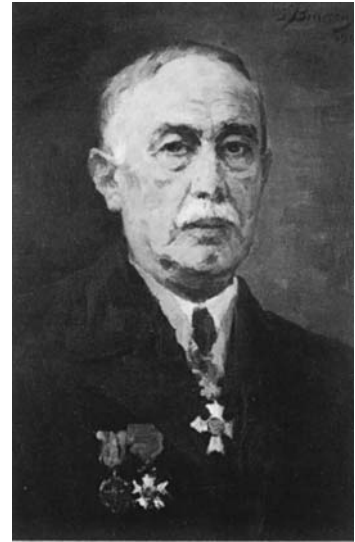
Πρόσφυξ εκ Μ. Ασίας έφθασεν εις Αθήνας εντελώς μόνος, διότι οι γονείς και αδελφοί του παρέμειναν αιχμάλωτοι των Τούρκων. Ορφανός λοιπόν και άνευ ουδενός προστάτου, επεράτωσε τας γυμνασιακάς του σπουδάς, εργαζόμενος ως υπάλληλος, εξελθών πρώτος του Γυμνασίου. Εγγραφείς εις το Πανεπιστήμιον Αθηνών και δη εις την Ιατρικήν Σχολήν αυτού, ήτο πάντοτε πρώτος και πάντοτε άρι-

46. “Πιστοποιητικόν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών περί της εξελίξεως του Α.Π. Σάββα, 23 Σεπτεμβρίου 1955”.

στος φοιτητής εις όλας τας εκδηλώσεις του. Παραμένων μέχρι βαθείας νυκτός εις το Ανατομείον, επεδίδετο εις μελέτας του κλάδου του”⁴⁷.

Παράλληλα, ο Α. Σάββας από το 1930 μέχρι και το 1939 υπηρετεί προφανώς ως άμισθος βοηθός στο Εργαστήριο Ιστολογίας – Εμβρυολογίας αρχικά υπό την επίβλεψη του έκτακτου Καθηγητή Γ. Κοσμετάτου (1930 – 1931) και κατόπιν υπό την καθοδήγηση του τακτικού Καθηγητή Θεμ. Σκλαβούνου⁴⁸ (Εικ. 17). Κατά το διάστημα αυτό ο Α. Σάββας υποβοήθησε και δίδαξε στα πλαίσια των πρακτικών ιστολογικών ασκήσεων των φοιτητών, ενώ παράλληλα κατασκεύαζε μικροσκοπικά παρασκευάσματα τόσο προς εμπλουτισμό των φοιτητικών συλλογών, όσο και προς την επίτευξη επιστημονικών σκοπών. Ο Καθηγητής Θεμ. Σκλαβούνος είναι τόσο ικανοποιημένος από την “φιλοπονία και αφοσίωση” του Α. Σάββα όπως λέγει ο ίδιος, ώστε να αναφέρει μεταξύ των άλλων και τα ακόλουθα: “Ο κ. Σάββας είναι λίαν αξιέπαινος διότι κατά την ιστολογικήν του ενασχόλησιν δεν περιορίσθη μόνον εις τας απλάς και συνήθεις ιστολογικάς μεθόδους, αλλά απέκτησε πείραν και εις την εκτέλεσιν πολυπλοκοτέρων ειδικών χρωστικών μεθόδων της Ιστολογίας”.⁴⁹

Μέσα στη σκληρή φτώχειά του⁵⁰ ο Α. Σάββας φοιτά και εργάζεται συγχρόνως ίσα ίσα για να συντηρείται. Με τη δημιουργία του νέου οργανισμού του Πανεπιστημίου, παραιτείται στις 24 Ιανουαρίου του 1933 και επαναδιορίζεται στις 25 Ιανουαρίου του ίδιου

Εικ. 17. Οι Καθηγητές Ιστολογίας Θ. Σκλαβούνος και Γ. Κοσμετάτος.

Εικ. 18. Ο Α. Σάββας ως βοηθός σε αναμνηστική φωτογραφία με φοιτητές Ιατρικής επί του πτώματος (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

47. “Εισηγητική Έκθεσις περί της επί υφηνεσία υποψηφιότητος ...” ό.π.

48. Μ. Καϊρή: Ανατομική, σύνομη αναδρομή στην ιστορία και τα συγγράμματα, Αθήνα, 1999.

49. “Πιστοποιητικόν υπηρεσίας εν τω Ιστολογικώ Εργαστηρίω, υπό Καθηγητού Θεμ. Σκλαβούνου, Αθήναι, 9 Νοεμβρίου 1949”.

50. Έτρωγε όπως έλεγε ο ίδιος χαρακτηριστικά καθημερινά σπανακόριζο και σπανίως “έτσι για αλλαγή και καμιά φασολάδα” (προσωπική επικοινωνία με ανηψιά του Α. Σάββα, κ. Ν. Βουτσά).

έτους ως βοηθός “επί μισθώ υπουργικού γραφέως α’ τάξεως”⁵¹. Τον Ιανουάριο του 1934 “υποστάς την νενομισμένην επί πτυχίω δοκιμασίαν, ενεκρίθην εις τους πτυχιούχους της Ιατρικής Σχολής”, αξιωθείς του βαθμού “Άριστα”⁵². Ως πτυχιούχος πια της Ιατρικής παραιτείται στις 14 Μαΐου του 1934 και επαναδιορίζεται στις 21 Ιουνίου του 1934 σε θέση βοηθού επί τριετή θητεία και με βαθμό γραμματέα α’ τάξεως⁵³ (Εικ. 18). Ο Α. Σάββας κατά τα φοιτητικά του χρόνια σίγουρα συνέβαλλε ουσιαστικά στην εκπόνηση ενδιαφερουσών ερευνητικών εργασιών, η πρώτη όμως επίσημη ουσιαστική συμβολή του ήταν στην εργασία του Καθηγητή Ζωολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κ. Γ. Αθανασόπουλου “Nouvelles recherches sur la structure de l’intestin du crabe” (νεότερες έρευνες σχετικά με την κατασκευή του εντέρου του κάβουρα)⁵⁴. Το 1937 ανακοινώνει στην Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία δύο ερευνητικές εργασίες. Στην πρώτη με τίτλο “περί των τενοντιών εγγραφών των ορθών κοιλιακών μυών (μετά ιδίων παρατηρήσεων)”, η οποία έγινε σε συνεργασία με τον βοηθό του Ανατομείου Λ. Σκλαβούνο εξετάζονται οι τενοντίες εγγραφές σε ενήλικες, βρέφη και έμβρυα από ανατομικής και ανθρωπολογικής απόψεως⁵⁵. Στη δεύτερη εργασία με τίτλο “περίπτωσις δεξιού αορτικού τόξου, άνευ δεξιοκαρδίας, μετά σπανίας ανωμαλίας του δεξιού πνεύμονος”, που έγινε σε συνεργασία με τον υφηγητή Γ. Αποστολάκη περιγράφονται αναλυτικά οι ανωμαλίες αυτές, ενώ παράλληλα δίδεται η ερμηνεία τους στη βάση των δεδομένων της Συγκριτικής Ανατομικής και της Εμβρυολογίας και τονίζεται ιδιαίτερος η πρακτική τους σημασία. Μάλιστα, ο Α. Σάββας μαζί με τον Γ. Αποστολάκη θα μεταβούν στο Παρίσι μέσα στο 1938 για να ανακοινώσουν την εργασία αυτή ενώπιον της Societe Anatomique de Paris⁵⁶. Στις 27 Σεπτεμβρίου του 1938 στα πλαίσια της ανανέωσης της θητείας του προάγεται στον βαθμό του Εισηγητή⁵⁷ (Εικ. 19).

Το 1938 γίνεται τακτικό μέλος της Ελληνικής Ανθρωπολογικής

51. “Πιστοποιητικόν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, περί εξελίξεως του Α. Σάββα”, ό.π.

52. Πτυχίο Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών του Α. Σάββα, Ιανουάριος του 1934, Αθήναι.

53. “Πιστοποιητικόν ... περί εξελίξεως ...”, ό.π.

54. Η εργασία αυτή δημοσιεύτηκε στο γαλλικό περιοδικό “Bulletin de L’Institut Océanographique” (No 620) στις 15 Μαΐου του 1933. Σ’ αυτήν αναφέρονται τα εξής: “Στον βοηθό του Ανατομείου κ. Α. Σάββα εκφράζω τις θερμότερες ευχαριστίες μου για την βοήθεια που μου προσέφερε για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας”.

55. Δημοσίευση στο περιοδικό “Ιπποκράτης” τον Μάιο του 1938.

56. Δημοσιεύτηκε το πλήρες κείμενο στο περιοδικό “Ιατρικά Χρονικά” (2^{ον} τεύχος 1938) και η περίληψη στο γερμανικό περιοδικό “Anatomischer Bericht” (Bd. 39, s. 448, 1939). Η εργασία αυτή ανακοινώνεται στην Societe Anatomique de Paris και δημοσιεύεται στο περιοδικό “Annales d’Anatomie pathologique et d’Anatomie normale medico-chirurgicale” (No 8, Νοέμβριος του 1938).

57. “Πιστοποιητικόν ... περί εξελίξεως ...”, ό.π.

Εικ. 19. Ο Σάββας επί του πτώματος με φοιτητές στο Ανατομείο Αθηνών (αρχείο οικ. Α. Σάββα).

Εταιρείας. Το επόμενο έτος, το 1939, θα καταθέσει τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο “Συμβολή εις την μελέτην της νεφρικής αρτηρίας του ανθρώπου (μετά ιδίων παρατηρήσεων)”⁵⁸. Στην εργασία αυτή εξετάζεται η νεφρική αρτηρία του ανθρώπου από αδρής ανατομικής απόψεως, στη βάση συστηματικής έρευνας και ιδίων παρατηρήσεων σε 115 πτώματα. Εισηγητής της διδακτορικής αυτής διατριβής υπήρξε ο Καθηγητής Σπύρος Οικονόμου (Εικ. 20) ο οποίος έγραψε στην εισηγητική του έκθεση τα εξής: “Καίτοι εν τη ξένη πολλοί και διάφοροι ψυχολήθησαν κατά καιρούς με το θέμα της νεφρικής αρτηρίας, εν τούτοις παρ’ ημίν ο υποψήφιος είναι ο μόνος εκτελέσας επί του θέματος τούτου ανατομικής έρευνας μεθοδικώς, μετά πάσης επιστημονικής ακριβείας και επί αρκετού υλικού· τούτο δ’ αποτελεί νομίζω αρκετήν πρωτοτυπίαν και συντελεί εις την προαγωγή της Επιστήμης. Εάν προσθέσω μεν αφ’ ετέρου ότι η κατάταξις της ύλης εν τη εργασία ταύτη είναι μεθοδική, η γλώσσα είναι απλή και σαφειστάτη και η βιβλιογραφία αρκετά εκτενής δυνάμεθα να είπωμεν ότι η εργασία αύτη αποτελεί τελείαν και μεθοδικήν ανασκόπησην του θέματος, στηριζομένην ου μόνον επί των ήδη εγνωσμένων αλλά και επί των ιδίων ερευνών του υποψηφίου”.⁵⁹

Έτσι, ο Α. Σάββας θα αναγορευτεί διδάκτωρ της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών με τον βαθμό “άριστα”. Τον Μάιο του ίδιου έτους θα δημοσιεύσει στο περιοδικό “Ιπποκράτης” μία ακόμη εργασία σε συνεργασία με το έκτακτο καθηγητή κ. Γ. Αποστολάκη υπό τον τίτλο “επί μιας περιπτώσεως αμφοτεροπλεύρου απουσίας του ημιϋμενώδους μυός”, όπου περιγράφεται αυτή η εξαιρετικά σπάνια περίπτωση, η έκτη στη Διεθνή βιβλιογραφία σε πτώμα ανδρός⁶⁰ (Εικ. 21).

Το 1940 με την έναρξη του πολέμου και την εισβολή των Ιταλών, ο Α. Σάββας θα βρεθεί και πάλι αντιμέτωπος με πολεμικές επιχειρήσεις και θα καταταγεί στον ελληνικό στρατό ως έφεδρος ανθυπίατρος. Αρχικά, θα βρεθεί στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Θεο-

Εικ. 20. Ο εισηγητής της διδακτορικής διατριβής του Α. Σάββα, έκτακτος Καθηγητής Σπ. Οικονόμου.

Εικ. 21. Ο Σάββας με τον έκτακτο Καθηγητή Ανατομικής κ. Γ. Αποστολάκη (δίπλα του) επί του πτώματος (1939) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

58. Περίληψη της διατριβής αυτής δημοσιεύτηκε στα Πρακτικά της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας (σελ. 48, 1939).

59. Διατριβή επί διδακτορία, υποβληθείσα εις την Ιατρικήν Σχολήν.

60. Περιοδικό “Ιπποκράτης”, τεύχος 17^{ον}, σελ. 525, Μάιος 1939.

Εικ. 22. Ο Σάββας έξω από το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης με τους ιατρούς (από αριστερά προς τα δεξιά) Ν. Γιαννόπουλο, Μαρή και Ο. Βαλάση (10-12-1940) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

σαλονίκης και μάλιστα γύρω στον Δεκέμβριο του 1940⁶¹ (Εικ. 22). Τους επόμενους μήνες θα προωθηθεί στο πρόσκαιρο Στρατιωτικό Νοσοκομείο⁶² και λίγο αργότερα στο Γ₁ Πεδινό Χειρουργείο της Κορυτσάς, με την ειδικότητα του Χειρουργού⁶³ (Εικ. 23). Για μία ακόμη φορά ο Α. Σάββας θα ζήσει ενεργά μία ακόμη περιπέτεια του έθνους και θα κληθεί να προσφέρει τις δικές του υπηρεσίες (Εικ. 24). Εκεί στο πολεμικό μέτωπο θα ζήσει ανεπανάληπτες στιγμές σφρηλατώντας τη χαλύβδινη βούλησή του και μπολιάζοντας την καρδιά και την ψυχή του με αγάπη και κατανόηση για τον κατετρεγ-

- 61. Προσωπικό φωτογραφικό άλμπουμ του Α. Σάββα.
- 62. Δελτίον ταυτότητας Α. Σάββα, 26 Μαρτίου 1941.
- 63. Δελτίον ταυτότητας Α. Σάββα, 6 Απριλίου 1941.

Εικ. 23. Δελτίο ταυτότητας Α. Σάββα κατά την υπηρεσία του στο αλβανικό μέτωπο, στο πρόσκαιρο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Κορυτσάς (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

Εικ. 24. Διακρίνεται ο Σάββας (5^{ος} όρθιος από αριστερά) σε γραφείο ιατρών του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Κορυτιάς (3-2-1941) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

μένο και πάσχοντα συνάνθρωπο (Εικ. 25). Αξίζει σ' αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι προηγουμένως ο Α. Σάββας δεν είχε στρατευθεί και τούτο γιατί ως προσφυγόπουλο ενεγράφη στα δημοτολόγια του Δήμου Αθηναίων ως γεννηθείς το 1902⁶⁴. Τούτο είτε έγινε τυχαία (λάθος εκ παραδρομής), είτε για λόγους συγκεκριμένης πολιτικής, που είχε ως στόχο της την αποφυγή στράτευσης των ταλαιπωρημένων προσφυγόπουλων της Μικράς Ασίας. Έτσι, ο Α. Σάββας στρατολογικής κλάσης του 1922⁶⁵, θα καταγραφεί στα επίσημα αρχεία του ελληνικού κράτους ως γεννηθείς το 1902 και όχι το 1907 όπως και συνέβη πραγματικά, κάτι που αργότερα θα του κοστίσει την πρόωρη συνταξιοδότησή του από το Ανατομείο.

Το 1940 σε συνεργασία με τον έκτακτο καθηγητή Γ. Αποστολάκη θα δημοσιεύσει στο περιοδικό "Ασκληπιό" την εργασία του με τίτλο "περί της συλλογής Βαλσαμάκη", όπου δίδεται μία λεπτομερής περιγραφή της σπάνιας συλλογής τεχνητών ανατομικών παρασκευασμάτων που βρίσκονται στο Ανατομείο της Αθήνας⁶⁶. Μέσα στο ίδιο έτος το 1940 θα δημοσιεύσει στο περιοδικό "Ιπποκράτης" τη μελέτη του με τίτλο "περί της θέσεως του δικασμού της αορτής" η οποία βασίστηκε σε προσωπικές του έρευνες επί 96 πτωμάτων⁶⁷. Το επόμενο έτος, το 1941, θα επικουρήσει σημαντικά κατά την εκπόνηση της ιστολογικής εργασίας του τακτικού πια καθηγητή κ. Γ. Αποστολάκη με τίτλο "περί των μεσοκυτταρίων ινιδίων του κοκκώδους υμένους των ωοθυλακίων των θηλαστικών"⁶⁸ (Εικ. 26). Στις 1 Δε-

64. Πιστοποιητικόν Δήμου Αθηναίων, αριθμός μπέρου αρρένων: 2/91378, Αθήναι, 20 Οκτωβρίου 1944.

65. Πιστοποιητικόν στρατολογικής καταστάσεως 100^{ου} Στρατολογικού Γραφείου Αττικής, αριθμός στρατολογικού μπέρου: 3725, Αθήναι, 9 Δεκεμβρίου 1950.

66. Δημοσίευση στο περιοδικό "Ασκληπιός" τον Ιούλιο του 1940.

67. Δημοσίευση στο περιοδικό "Ιπποκράτης", τεύχος 27^{ον}, σελ. 853, 1940.

68. "Σπουδαί-τίτλοι και επιστημονικά εργασία του Α. Σάββα", ό.π., σελ. 13.

Εικ. 25. Ο Σάββας με ιατρικό και παραϊατρικό προσωπικό (Α) και με συναδέλφους ιατρούς και αδερφές νοσοκόμες (Β) στην Κορντοά (Φεβρουάριος 1941) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

Εικ. 26. Ο Σάββας (πρώτος από δεξιά) στο γραφείο του Καθηγητή Γ. Αποστολάκη (καθιστός) μαζί με συναδέλφους του, του Ανατομείου Αθηνών. Διακρίνεται ο επιμελητής Μ. Παπαμυλιάδης (δεύτερος από αριστερά) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

69. "Πιστοποιητικόν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών περί εξελίξεως του Α. Σάββα ..." ό.π.

70. 70 Ν/Δ 1021/42, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρότον, σελ. 135, Αριθμός Δ.28, 18 Φεβρουαρίου του 1942. (Βιβλιοθήκη Δήμου Θεσσαλονίκης).

κεμβρίου του 1941 προήχθη στον βαθμό του τμηματάρχη Β' τάξεως καθώς είχε ήδη καταστεί διδάκτωρ της Ιατρικής Σχολής⁶⁹. Το 1942 ήταν μία σπουδαία χρονιά για την πόλη της Θεσσαλονίκης και την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, καθώς θα καταρτισθεί και επικυρωθεί από την κατοχική κυβέρνηση το νομοθετικό διάταγμα 1021/42 που αποτελεί ιδρυτική πράξη της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Κύριος εμπνευστής αυτής της νομοθετικής πράξης υπήρξε ο υπουργός Παιδείας της κατοχικής κυβέρνησης και καθηγητής Μαιευτικής και Γυναικολογίας Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος⁷⁰. Το Υπουργείο Παιδείας έχοντας υπόψιν του το άρθρο 2 του νομοθετικού διατάγματος της 30^{ης} Μαρτίου του 1942 κατέρτισε πενταμελή επιτροπή προς κρίση των υποψηφίων Καθηγητών της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τους παρακάτω Καθηγητές της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστη-

μίου Αθηνών: Ιωάννη Γεωργιάδη, Βλαδίμηρο Μπένση, Γεώργιο Καραγιαννόπουλο, Ιωάννη Χρυσικό και Αναστάσιο Αραβαντινό⁷¹. Η Εισηγητική Επιτροπή καταθέτει τον Αύγουστο του ίδιου έτους την εισηγητική της έκθεση (άρα και τελική κρίση-εκλογή) για την τακτική έδρα της “Περιγραφικής Ανατομίας”, (όπως αποκαλούνταν τότε)⁷² για την οποία υπέβαλλαν υποψηφιότητα δύο ανατόμοι, ο Νικόλαος Μιχαλακέας και ο Αλέξανδρος Σάββας. Η επιτροπή προτείνει για την κατάληψη της θέσης τον σεβαστό, πολύπαθο και αξιολογότερο ανατόμο Ν. Μιχαλακέα, παλαιό επιμελητή του Ανατομείου Αθηνών μία κρίση σαφώς ώριμη και εύστοχη· άλλωστε ο Α. Σάββας ήταν κατά πολύ νεότερος και ολιγότερο έμπειρος συγκριτικά προς τον ανθυποψήφιό του. Όμως, η αξία και η ικανότητα του Α. Σάββα ήταν ευρύτερα γνωστές “αναγκάζοντας” έναν από τους εισηγητές τον Καθηγητή Χειρουργικής κ. Καραγιαννόπουλο να εκφραστεί με τα θερμότερα λόγια και να τον προτείνει ως έκτακτο καθηγητή επί τριετή θητεία. Ο κ. Καραγιαννόπουλος μεταξύ των άλλων ανέφερε τα εξής: “Ο κ. Α. Σάββας καίτοι βοηθός του Ανατομείου, υπηρετών όμως εν αυτώ από 13 ετών, παρουσιάζει αξιόλογον σχετικώς προς την θέσιν του προσπάθειαν ως προς την επιστημονικήν έρευναν. Εμποιεί ιδιαίτεράν ευχαρίστησιν το γεγονός, ότι νέοι άνθρωποι όπως οι κ.κ. Πετρίδης και Σάββας εξακολουθούν εργαζόμενοι εν τω Ανατομείω και καλλιεργούντες την Ανατομικήν η οποία ως γνωστό ουδέν υλικόν όφελος αποφέρει. Είναι λέγω ευχάριστον διότι προβλέπω ότι εις το μέλλον δεν θέλει παρατηρηθή η έλλειψις, η οποία παρετηρήθη προ καιρού, νέων ανθρώπων οίτινες επιδίδονται εις αγόνους κλάδους της Ιατρικής. Επί τούτοις οφείλω, να τονίσω την έκπληξιν μου διότι καίτοι πρόκειται περί εκλεκτού νέου επιστήμονος εν τούτοις ούτος, μόλις προ τριετίας, ανηγορεύθη διδάκτωρ, ενώ ως εμφανίζεται και εκ των επιστημονικών αυτού εργασιών και κατόπιν της μακράς αυτού υπηρεσίας εν τω Ανατομείω έχει πλήρως τα προσόντα και δη από πολλού όπως καταλάβη την θέσιν υφηγητού εις την Ιατρικήν Σχολήν Αθηνών.

Εάν σήμερον κατείχε τον τίτλο τούτον η σταδιοδρομία αυτού θα καθίστατο ομαλή διότι απολύτως θα ηδυνάμην να τον προτείνω όπως καταλάβη επί θητείας την θέσιν του εντεταλμένου Καθηγητού. Αφού όμως τούτο δεν εγένετο και ο Α. Σάββας καίτοι ικανώτατος δεν κατέχει σήμερον, αδικώς κατ’ εμέ, την θέσιν του υφηγητού, εν τούτοις κρίνω αυτόν ως επιστήμονα και ούχι ως τιτλούχον του Πανεπιστημίου ποιούμαι την πρότασιν όπως αποσταλή επί θητεία και καταλάβη ως εντεταλμένος την θέσιν του Καθηγητού της Ανατομικής”⁷³.

Μετά την ατυχή κρίση του Αυγούστου του 1942, ο Α. Σάββας θα συνεχίσει όπως πάντα απτόπτος και ακούρατος την παρασκευή των πτωμάτων, τη διδασκαλία και τη δημιουργία ιστολογικών παρασκευασμάτων στο Ανατομείο Αθηνών (Εικ. 27). Μέσα στο 1942 θα γίνει και τακτικό μέλος της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών⁷⁴. Από το ακαδημαϊκό έτος 1944 – 1945 και εντεύθεν θα του ανατεθεί η δι-

71. “Έγγραφο του ΥΠΕΠΘ με αρ. πρωτ. 22253/4-5-1942” σχετικό με τον καταρτισμό της εν λόγω Επιτροπής.

72. Υπουργική απόφαση της 21^{ης} Απριλίου 1942 σχετικά με τον ορισμό των εδρών της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (αρχείο Καθηγητή Κ. Τριαρίδη).

73. “Εισηγητική έκθεσις περί της επί υφηγεσία υποψηφιότητος του κ. Α. Σάββα ... υπό Καθηγητού κ. Ηλιάκη”, ό.π.

74. “Τίτλοι-σπουδαί και επιστημονικάί εργασίαι του Α. Σάββα”, ό.π. σελ. 3.

Εικ. 27. Ο Α. Σάββας (δεύτερος καθιστός από δεξιά) στο Ιστολογικό Εργαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Δίπλα του (τρίτος από δεξιά) ο επιμελητής Μ. Παπαμιλλάδης (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

δασκαλία της Ανατομικής και Φυσιολογίας στους σπουδαστές της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής. Τα μαθήματα αυτά θα διδάξει “... μετά μεγάλης δεξιοτήτος και επιτυχίας, επιδείξας εξαιρετον διδακτικήν ικανότητα, ζήλον και αφοσίωσιν εις το έργον του, διά το οποίον απέβη λίαν επωφελής”⁷⁵ (Εικ. 28).

Κατά την αναγκαστική ανασυγκρότηση της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μετά το πέρας του πολέμου επαναπροκηρύσσονται οι τακτικές και έκτακτες αυτοτελείς έδρες της Σχολής και μεταξύ αυτών και η έδρα της “Περιγραφικής Ανατομικής”⁷⁶. Στην επιτροπή κρίσης που συστάθηκε συμμετείχαν οι παρακάτω Καθηγητές της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών: Μαρίνος Γερουλάνος (πρόεδρος), Αποστολάκης Γεώργιος, Αρabanτινός Αναστάσιος, Γεωργιάδης Ιωάννης, Καραγιαννόπουλος Γεώργιος, Λιβιεράτος Σπυρίδων, Μιχαηλίδης Νικόλαος, και Μπένσης Βλαδίμηρος⁷⁷. Υποψήφιοι θα είναι και πάλι ο Ν. Μιχαλακέας και ο Α. Σάββας. Ένας εκ των εισηγητών ο καθηγητής Ανατομικής κ. Γ. Αποστολάκης γράφει σχετικώς μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα για τον Α. Σάββα:

“Όπως εκ των ανωτέρω φαίνεται η εν τω Ανατομείω εργασία αυτού είναι μακρά και έχει δίκαιον ο τότε εισηγητής και μέλος της πενταμελούς επιτροπής του 1942 κ. Καραγιαννόπουλος να εκφράζη εν τη εκθέσει αυτού την έκπληξίν του “διότι καίτοι πρόκειται περί εκλεκτού νέου, επιστήμονος εν τούτοις ούτος μόλις προ τριετίας ανηγορεύθη διδάκτωρ”. Το φαινόμενον αυτό της καθυστερήσεως της επιστημονικής του δημιουργίας δεν είναι μοναδικόν, καθόσον και ο επιμελητής του Ανατομείου κ. Πετριδής, υπηρετών εν αυτώ από του 1926, αρχαιότερος δηλαδή του κ. Σάββα, ανηγορεύθη διδάκτωρ μόλις κατά το 1939, την ιδίαν δηλαδή εποχήν καθ’ ήν εγένετο και η

75. Πιστοποιητικόν υπηρεσίας εν τη Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής, Αθήναι, 29 Οκτωβρίου 1949.

76. “Περί ορισμού πρώτων αναγκαίων εδρών Θεολογικής και Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης”, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτον, αριθμός φύλλου 141, Αθήναι, 6 Ιουνίου 1945 (Βιβλιοθήκη Δήμου Θεσσαλονίκης).

77. “63 χρόνια Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ.”, επιμέλεια: καθηγητής Β.Α. Κόκκας, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 81.

Εικ. 28. Ο Σάββας (με στρογγυλά γυαλιά πλίου) στο κατάστρωμα του πλοίου “Πίνδου” στα πλαίσια εκπαιδευτικής εκδρομής στην Κρήτη με τους φοιτητές της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής. Όρθιος διακρίνεται να αγορεύει ο αείμνηστος πολιτικός Σοφοκλής Βενιζέλος (Ιούνιος 1947) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

αναγόρευσις του κ. Σάββα. Η καθυστέρησις αὐτῆ ωφείλετο εἰς τὰς συνθήκας, ὑφ’ ἃς ἐλειτούργει κατὰ τὸ παρελθόν τὸ Ανατομείον. Αἱ συνθήκαι ὅμως αὐταὶ ὅπως καθίσταται σήμερον φανερόν με τὴν ἔλλειψιν τῶν νέων ἰκανῶν ἐπιστημόνων δὲν ἀπέβησαν πρὸς ὄφελος τοῦ βασικοῦ τούτου κλάδου τῆς Ἰατρικῆς. Δι’ ὃ ἀναμνησκοόμενοι τοῦ ρητοῦ τοῦ σοφοῦ ὅτι “ἢ μὲν τέχνη μακρά, ὃ δὲ βίος βραχὺς” ἐθεωρήσαμεν ὡς ὑποχρέωσίν μας εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς διευθύνσεως τοῦ Ανατομείου ἐκτὸς τῆς φροντίδος διὰ τὴν ἰδίαν μας ἐπιστημονικὴν ἐπάρκειαν, ὅπως με κάθε τρόπον διεγείρωμεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν σπουδαστῶν καὶ πολὺ περισσότερον τοῦ προσωπικοῦ μας τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ζήλον πρὸς τὸν κλάδον, τοῦ ὁποῖου ἡ γνώσις δυνατὸν νὰ μὴ προσφέρῃ ὑλικά ὀφέλη ἀλλ’ εἶναι ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὸν τελειότερον καταρτισμὸν θεωρητικόν τε καὶ πρακτικόν εἰς οἰονδήποτε τῆς Ἰατρικῆς Ἐπιστήμης κλάδον”.⁷⁸ Σαφῶς καὶ κατ’ αὐτὴν τὴν κρίσιν θα ἐπικρατήσῃ ὁ παυθεὶς Καθηγητὴς Ανατομικῆς κ. Ν. Μιχαλακέας. Στις 16 Ἰουλίου τοῦ 1945 με βάση τὴν ὑπ’ ἀριθμ. 59/1945 Συντακτικὴ Πράξιν ὁ Α. Σάββας υποβιβάζεται στὸν βαθμὸ τοῦ εἰσηγητῆ γιὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὸν βαθμὸ τοῦ Τριμητάρχου β’ τάξεως στις 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1946. Τελικὰ, στις 21

78. Εἰσηγητικὰ ἐκθέσις περὶ τῆς ἐπὶ ὑψηλεστάτης ὑποψηφιότητος τοῦ Α. Σάββα, ὑπὸ Κ. Ηλιάκη, ὁ.π.

Εικ. 29. Ο Α. Σάββας (στο κέντρο της εικόνας) εν μέσω φοιτητών των φροντιστηρίων Χατζηδημητρίου σε εκπαιδευτική εκδρομή (μεταξύ 1946-1948) (αρχείο οικογ. Α. Σάββα).

79. “Πιστοποιητικόν του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών επί της εξελίξεως του Α. Σάββα ...”, ό.π.

80. Βλέπε για παράδειγμα την αποπομπή του Επιμελητή του Ανατομείου Αθηνών Ν. Μιχαλακέα από τον Καθηγητή Γ. Σκλαβούνο, γιατί ο πρώτος “τόλμησε” να εκδόσει παρά τη θέληση του Καθηγητή του επίτομο σύγγραμμα Ανατομικής του Ανθρώπου.

81. Στεγάζονταν στην οδό Σόλωνος 72 (Πιστοποιητικόν υπηρεσίας στη Σχολή Φυσιοθεραπείας του Αμερικανικού Ιδρύματος Εγγύς Ανατολής, Αθήναι 4 Δεκεμβρίου 1946).

82. Προσωπική επικοινωνία με τον υιό του Α. Σάββα, Παναγιώτη.

83. Προσωπική επικοινωνία με Π.Α. Σάββα.

Ιουνίου του 1946 θα λήξει η θητεία του για αδιευκρίνιστους λόγους⁷⁹. Σίγουρα, θα υπήρξε κάποιος μορφής δυσαρέσκεια του Καθηγητή Γ. Αποστολάκη προς το πρόσωπο του Α. Σάββα, κάτι που δεν ήταν και ασυνήθιστη πρακτική για τους παλαιότερους Καθηγητές της έδρας⁸⁰. Σαφώς, “ερέθισμα-ευκαιρία” για την εκδήλωση μιας τέτοιας δυσαρέσκειας αποτέλεσε η ανασυγκρότηση των Πανεπιστημίων λόγω του πέρατος του πολέμου. Η πιο πιθανή αιτία ήταν η παράλληλη απασχόληση του Α. Σάββα με τη διδασκαλία της Ανατομίας στα “φροντιστήρια Χατζηδημητρίου”⁸¹, γεγονός αναπόφευκτο καθώς η οικονομική ανέχεια λόγω πολέμου, ο χαμηλός μισθός του βοηθού και η μη άσκηση “μάχιμης ιατρικής” λόγω μη λήψης ιατρικής ειδικότητας τον εξωθούσαν σε μια τέτοια καθ’ όλα νόμιμη δραστηριότητα (Εικ. 29). Άλλωστε, και στο παρελθόν μια ανάλογη απασχόληση του Γ. Αποστολάκη τον έφερε σε διένεξη με τον καθηγητή Γ. Σκλαβούνο⁸². Ως καθηγητής αυτών των φροντιστηρίων θα έχει άλλωστε την ευκαιρία να γνωριστεί με την πρωτοετή φοιτήτρια της Ιατρικής, Ζωή Αλιβιζάτου κατά το διάστημα 1945-1947 την οποία και θα νυμφευθεί αργότερα⁸³. Το φθινόπωρο του 1946 θα διδάξει το μάθημα της Ανατομίας στους σπουδαστές της Σχολής Φυσιοθεραπείας του Αμερικανικού Ιδρύματος της Εγγύς Ανατολής, τη διδασκαλία του οποίου μαθήματος η Διευθύντρια της Σχολής Η. Kaiser θα χαρακτηρίσει “θαυμάσια καθώς οι σπουδαστές απέκτη-

σαν την άριστη βασική εκπαίδευση ώστε να παρακολουθήσουν τα επιγενόμενα πρακτικά μαθήματα⁸⁴. Το 1947 τιμήθηκε με τον “αργυρούν σταυρόν μετά ξιφών του τάγματος του Φοίνικος” για τις υπηρεσίες που πρόσφερε κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο⁸⁵. Το ίδιο έτος ο συνάδελφός του, παρασκευαστής του Ανατομείου Επαμεινώνδας Κατρίτσας θα εκφράσει προς τον Σάββα “τας θερμάς του ευχαριστίας διά τας πολυτίμους υποδείξεις, τας σχετικές με την συγγραφήν της διατριβής του υπό τον τίτλον: η μορφολογία του ινιακού λοβού του εγκεφάλου επί των Ελλήνων”⁸⁶.

Το ακαδημαϊκό έτος 1948 – 1949 θα μετακληθεί από τον καθηγητή Γ. Αποστολάκη και πάλι στο Ανατομείο Αθηνών ως άμισθος επιμελητής⁸⁷, γεγονός που αποδεικνύει πως υπήρξε άδικη η απομάκρυνση ή παραίτησή του κάτι που αναγνώρισε ευτυχώς όχι πολύ αργά ο Γ. Αποστολάκης. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι τον “αναβάθμισε” κιόλας από βοηθό σε επιμελητή. Καθ’ όλο αυτό το διάστημα ο Α. Σάββας επέδειξε και μια ιδιαίτερη ευγένεια και αγάπη προς τους φοιτητές, στους οποίους ήταν προσιτός, κάτι που μπορεί κανείς να διακρίνει και από τη συμμετοχή του σε πολλές εκπαιδευτικές εκδρομές της Ιατρικής Σχολής της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής και των “Φροντιστηρίων Χατζηδημητρίου”⁸⁸. Τον Μάρτιο του 1949 δημοσιεύει στο περιοδικό “Ακαδημαϊκή Ιατρική” εργασία υπό τον τίτλο “σπανία περίπτωση διπλασιασμού της κάτω κοίλης φλεβός μετ’ απλασίας του δεξιού νεφρού και ουρητήρος” ανωμαλίες που ανευρέθησαν σε πτώμα άρρενος 20 ετών που απεβίωσε από πνευμονική φυματίωση. Οι ανωμαλίες αυτές ερμηνεύονται επί τη βάση των νεότερων πορισμάτων της Εμβρυολογίας⁸⁹.

84. “Πιστοποιητικόν υπηρεσίας εν τη Σχολή Φυσικοθεραπείας του Αμερικανικού Ιδρύματος της Εγγύς Ανατολής, Αθήναι, 4 Δεκεμβρίου 1946”.

85. “Σπουδαί-τίτλοι και επιστημονικά έργασια Α. Σάββα ...” ό.π. σελ. 4.

86. Διατριβή επί διδακτορία, Ε. Κατρίτσας, σελ. 71, Αθήναι, τύποις Αλ. Βιτσικουνάκη, 1947.

87. Βεβαίως δεν υφίσταται θεσμοθετημένο ένα τέτοιο πανεπιστημιακό αξίωμα, αλλά αποτελεί έναν άτυπο-ανεπίσημο τίτλο, γεγονός που θα παρατηρήσει αργότερα και ο καθηγητής Φυσιολογίας Κοτσαύτης (Πρακτικά 16^{ης} Συν. ΙΣΠΘ, 25/5/1951).

88. Προσωπικό φωτογραφικό άλμπουμ Α. Σάββα.

89. Δημοσίευση στο περιοδικό “Ακαδημαϊκή Ιατρική”, τεύχος 3, σελ. 115, Μάρτιος 1949.